

Lual foto ja A. Lillaka 1923. aastast pärit isiklik tolmik, sahtlis varuks veel kümmeaastane arhiivitoimik, milles välgatab tema nimi. Teisel pool lauda Richard Majak — mees, kes A. Lillakaga mitu katlatäit sõjamehesuppi koos ära on söönud. Nii vestlesimegi poolteist tundi August Lillakast, kelle sünnist täna möödub 80 aastat ning kelle elutee kõigest kolm aastakümnet ja üksteist kuud kestis.

«Meie esimene kokkusaamine oli 1915. aasta sügisel. See oli Rakvere hariidusseltsi laulukooris, kus me mõlemad laulmas käisime. Kuid need olid vaid põgusad kohtumised, Lillakas lahkus peagi...»

Virumaal Aaspere valla kehviktalupoja perekonnas sündinud August Lillakas astus pärast külakooli lõpetamist 1912. aastal asjaavatud Rakvere Õpetajate Seminari, mille lõpetas kiirendatud korras 1916. aasta algul. Samal aastal mobiliseeriti ta tsaariarmeesse. Siis tuli Vilno sõjakool, edasi viis lippik Lillaka tee Edelarindele võitlusse Saksa—Austria vägede vastu: käis ju Esimene maailmasõda.

1917. aasta detsembris saabus A. Lillakas kodukohta tagasi. Tervise halvenemise tõttu oli ta saanud puhkuse, sellest ei tulnud aga midagi välja. Järgmise aasta veebruaris okupeerisid Saksa väed Eesti ja A. Lillakas areteeriti. Siin lõpeb tema tolmikus kirjeldatud sõjaväeteenistuse esimene osa, mis on pealkirjastatud lühidalt ja selgelt: «Teenistus vanas armees.» Vanale tõmmati kriipsu peale. Revolutsioon Lillakas oli lõplikult võitnud. Ja kui ta 1918. aasta 6. aprillil Tallinna vanglast vabastati, viis tee otsse Nõukogude Venemaa poole. 14. aprillil jõudis ta Jamburgi ja temast sai seal asuva Rakvere partisanisalgaliige. Kui mais formeeriti 15. Tartu Kommunistlik Kütipolk, sai August Lillakast selle 3. roodu komandör.

«Ega Punaarmeesse tol ajal niisama, üksnes oma soovi järgi, kedagi võetud. Nõuti kaht soovitusi. Ühe andis Lillakale ta vend Aleksander, Aseri parteiorganisatsiooni rajaja, kes võitis punakaartlasena osa juba lahinguist Narva all. Teise andsin mina. Me mõlemad Augustiga olime ju kooliõpetajad. Tõsi küll, esialgu ainult paberile järgi. Lillakas oli palju lugenud mees. Tal olid peas Puškin, Lermontov, tol ajal kuulus nn. kolm B-d — Brjussov, Blok, Bolmont. Tal oli karikaturistikätt. Kõige paremini tulid välja karikatuurid iseendast — kõhetu

Aga A. Lillakas jäi polku ning käis Eestiski. 23. novembril 1918 saabus Tartu polk Jamburgi. 28. novembril algasid Narva vabastamise lahingud. Kell kaheksa õhtul jõuti A. Lillaka juhtimisel Jaanilinna. Hommikuks oli Narva vabastatud. Edasi läks pealetung piki Narva—Tallinna raudteed. 16. detsembril vabastati Rakvere. Lühikese puhkuse järel jätkus pealetung Tallinna suunas. Kuid vastaspool koos valgekaartlaste, Soome ja Taani palgasõdurite ja Inglise laevastikuosaga oli ülekaalukam. Vastupeletungi all tuli Punaarmee eesti väeosadel taanduda. Viitmastena lahkusid Eestimaa pinnalt Tartu Kütipolgu üksused koos A. Lillakaga.

1919. aasta viis Tartu polgu sõjatee Pihkva alla. 25. augustil vabastati Pihkva. Edasi sõdis polk Daugava ääres Dvinskis, siis Lõunarindel, kus Denikin oli vallutanud Orjoli ja tunginud Tuulani. 20. oktoobril kell neli hommikul alustas Tartu polk pealetungi ülesandega vabastada Orjol. Kell 10.30 oligi Orjol vaba. Kuu aega hiljem osales Tartu polk Kurski vabastamises.

1920. aasta aprillis läks Eesti laskurdiviisi isikkoosseis 46. laskurdiviisi ja II Ukraina Nõukogude Tööarmee väekoondiste koosseisu. A. Lillakast sai nimetatud tööarmee 8. tööpolgu ja 5. üksiku tööpataljoni komandör, aga 8. juunist 1922 Petrogradi sõjaväeringkonna eriväeosade staabi inspektor. Sellest ajast pärinebki A. Lil-

kuju otsas pika nina ja suure kõrisõlmeaga pea. Tundisime teineteist läbi ja lõhki. Maist augustini — neli kuud — sai ühes ärkluotas elatud... Ja teenistuskohustusedki olid meil läbinisti seotud. Tema oli komandör, mina partorg. Soovitasin teda ka parteisse. Teenistuses oli ta asjalik, praktiline. Tema korraldused olid alati läbi mõeldud, käsud ostarbekad, teod rahuliku, paanikavabad. Seda ka tuleristsetel, mis polk sai 1918. aasta suvel Peterhofi ja Jamburgi maakonnas kulakute ja valgekaartlaste mässu mahasurumisel. Lillaka roodu kohta öeldi siis: «Rood oli oma ülesannete kõrgusel.» Sõjamehele oli see kiitus. Kui sõjaspetsialist ja mees, kel «vanast armeest» saadud lahingupraktika seljataga, oli Lillakas algusest peale hinnatud. Imetlusväärne oli aga, kuidas see haritud ohvitser mõistis kohe leida ühise keele lihtsõduritega. Pole ühtegi Tartu polgu meest, kes teda sooja sõnaga ei mäletaks.»

Pärast valgekaartliku mässu likvideerimist 1918. aasta augustil lõpul saadeti Tartu polk Põhjarindele Arhangelski alla inglise-prantsuse interventide vastu. Pärast edukaid lahinguid, mille eest Putilov töölisel saatsid Tartu polgule mälestuse ja tunnustuse märgiks punase lahingulipu, sai A. Lillakast 1918. aasta oktoobris Tartu polgu 1. pataljoni komandör ja novembris polgukomandööri abi.

«Mäletan seda sõitu Põhjarindele. Lillakas vagunis, kõikjal kokkukorjatud kasukate kuhja all sonis ja võbises külmavärinails. Lõunas oli ta külge saanud malaaria, meil aga polnud parajasti hiniini. Volagda jaamas otsustasime ta haiglasse viia. Mäletan, puust tänavad olid, laudkõnniteed. Olime tükk maad juba kandnud, kui Lillakas toibus. Vaatas kord arusaamatult ringi ja siis krapsti püsti: «Mina ei võime! roodust maha jääda, kui rindele minnaks!» Ütles nii ja oligi otsustatud.

Kaks-kolm lahingut olin päris Lillaka kõrval. Milliste sõnadega teda iseloomustada? Vahest nii: külmavereine, arukas, vapper. 16. septembril 1918 asutati Rahvakomissariide Nõukogu otsusega Punalipu orden. Kolmteist päeva hiljem esitati A. Lillakas kui roodukomandör, kelle rood oli üles näidanud osavust ja vaprust ingllastest interventide grupeeringu ümberpiiramisel ja hävitamisel, Punalipu ordeni kavaleriks. Ta oli üldse esimesi, kellele see kõrge autasu anti, eestlastest aga esimene. Tõsi, kätte sai ta selle alles 1919. aasta märtsis...

1918. aasta novembris läksid meie teed lahku. Mind komandeeriti Moskvasse kirjanudust tooma, kuid seal ma polku tagasi enam ei saanud. Partei saatis mind Eestisse põrandaalusele tööle.»

laka isiklik toimik, mida loo algul mainiti. Toimik lõpeb sissekirjutisega: «Suunatud VK(b)P Petrogradi kubermangukomitee käsutusse. 25. septembril 1922.» Kahe viimati nimetatud kuupäeva vahele mahub aga R. Majaka viimane kohtumine A. Lillakaga.

«See oli 1922. aasta augustis, Lillakas töötas siis Smolnõis. Väliselt oli ta meie lahusoleku aastate jooksul küll vähe muutunud, siiski oli näkku lisandunud mõni karmim joon. Siis nängingi esimest korda ta rinnas Punalipu ordenit, mille taotlemise lehele 1918. aasta septembris olin alla kirjutanud. Rääkisin talle, et mul on plaanis ülikoolit astuda, Lillakat see rõõmustas. Kuid ise? Jah, ei saa, kahjuks — teenistus ja naisemees ka. Küll aga tahaks tööle oma erialal — õpetajaks! Ta ei olnud kunagi tahtnud sõjaväelaseks hakata. Kuid nii oli vaja ja ta teenis, hästi, südamega ja targalt. Tõsi, õpetajaametit pidada ta siiski jõudis, 1923. aastal Petrogradis eesti õpiliskulteedis.»

1924. aasta 20. novembril toimus EKP ja EKNÜ Keskkomitee ühine koosolek, kuhu olid kutsutud ka põranda all loodud pataljoni ja roodude komandörid. Nõupidamisest võttis osa A. Lillakas, kes oli organiseeritava ülestõusu üldjuhi J. Anveldi sõjaline nõuandja. Ülestõusu ettevalmistamise käigus osales A. Lillakas võitlussalkade formeerimises. 1. detsembril oli ta ülestõusnute 3. pataljoni juht, võttis osa Toompea ja Balti vaksali vallutamisest. Kuid teatavasti ülestõus ebaõnnestus. Vastavalt parteikeskuse korraldusele pidi A. Lillakas tagasi pöörduma Nõukogude Liitu, koos R. Kääriga nõõda metsi minnes jõuti 6. detsembril Aegviitu, otsustati õõbida jaama lähedal asuvas metsatööliste barakis. Unepuhkust saadi ainult poolteist tundi, siis olid tagaajajad kohal. Sõjakohtu otsus kõlas nii: surma! 8. detsembril viidi see täide Tapal Männikmäe soos. Lakkas tuksumast haritlase, võitleja, kommunisti süda, kes 33 päeva pärast oleks saanud 31-aastaseks.

«Muile ei tule ette ühtegi meest ei Tartu ega teistest eesti punastest polkudest, keda võiks seada August Lillaka kõrvale. Mida kõike ta küll oleks suutnud, kui mitte surm... Lapsi tal polnud, kuid naine oli veel paar aastat tagasi elus. Mehe enese elu vajaks ja vääriks aga üht päris põhjalikku ning kopsakat uurimust — monograafiat!»

ANTS ELVIK

EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi nooremteadur